

Protokół
XVI posiedzenia Polsko - Ukrainńskiej Komisji Ekspertów
do spraw doskonalenia treści podręczników szkolnych historii i geografii
Dniepropietrowsk, 23-27 września 2013 r.

Na podstawie Porozumienia o Współpracy pomiędzy Ministerstwem Edukacji Narodowej Rzeczypospolitej Polskiej a Ministerstwem Oświaty Ukrainy, w dniach 23 - 27 września 2013 r. odbyło się w Dniepropietrowsku XVI posiedzenie Polsko-Ukraińskiej Komisji Ekspertów ds. doskonalenia treści podręczników szkolnych historii i geografii.

W posiedzeniu udział wzięli:

ze strony polskiej:

1. prof. dr hab. Włodzimierz Mędrzecki - przewodniczący,
2. prof. dr hab. Andrzej T. Jankowski - członek komisji,
3. prof. ISP PAN dr hab. Grzegorz Motyka - członek komisji,
4. dr Piotr Kroll - członek komisji,
5. dr Karol Sanojca - członek komisji,
6. Maria-Magdalena Budkus - reprezentant Ministerstwa Edukacji Narodowej

ze strony ukraińskiej:

1. prof. dr hab. Stanisław Kulczycki - przewodniczący,
2. Ołena Halenowa – sekretarz,
3. prof. dr hab. Aleksander Udod - członek komisji
4. Natalia Bieskowa - członek komisji,
5. dr Ihor Szczupak – członek komisji,
6. prof dr hab. Lubow Zelen'ska,
7. prof. dr hab. Maksym Hon,
8. prof. dr hab. Serhij Switlenko.

Porządek obrad:

1. Otwarcie obrad.
2. Referaty.
3. Dyskusja plenarna i wnioski ogólne.
4. Analiza treści polskich i ukraińskich podręczników geografii i historii.
5. Ustalenia końcowe: treść protokołu, termin, miejsce i tematyka kolejnego posiedzenia komisji.

Ad 1

Obrady rozpoczęło otwarte posiedzenie Komisji w sali konferencyjnej Muzeum Pamięci Narodu Żydowskiego i Holokaustu na Ukrainie. Wystąpienia powitalne przedstawili Dmytro Bezugłyj, zastępca kierownika obwodowej administracji państwowej; Szmuel Kamenecki, główny rabin Dniepropietrowska, Anna Kuźma, radca Ambasady Rzeczypospolitej Polskiej w Kijowie; Ołena Łozenko, zastępca mera Dniepropietrowska; prof. Mykoła Poljakow, rektor Uniwersytetu Narodowego w Dniepropietrowsku; prof. Mychajło Romanenko, rektor Dniepropietrowskiego Obwodowego Instytutu Podyplomowej Edukacji Pedagogicznej. Słowo wstępne wygłosili przewodniczący delegacji polskiej prof. Włodzimierz Mędrzecki i delegacji ukraińskiej prof. Stanisław Kulczycki.

Ad 2

W otwartym posiedzeniu Komisji, które odbyło się w dniu 23 września 2013 r., uczestniczyli pracownicy naukowcy oraz studenci wyższych uczelni Dniepropietrowska, grupa ukraińskich autorów podręczników szkolnych oraz nauczyciele szkół obwodu dniepropietrowskiego. W spotkaniu wziął także udział członek rady Muzeum Pamięci Narodu Żydowskiego i Holokaustu na Ukrainie dr Aron Weiss.

Referaty wygłosili: prof. Włodzimierz Mędrzecki (Polacy i Żydzi w przemianach społecznych XIX i XX wieku), prof. Maksym Hon (Polityczna niezależność „obcych”. Dylematy Żydów w kontekście kształtowania się stosunków z Ukraińcami i Polakami w okresie międzywojennym), dr hab. Grzegorz Motyka (Polacy-Żydzi-Ukraińcy w latach II wojny światowej), dr Ihor Szczupak („Kwestia żydowska” w trójkącie ukraińsko-polsko-żydowskim w czasie II wojny światowej). Po wygłoszeniu referatów rozpoczęła się dyskusja. Podjęte w niej zostały wątki upowszechnienia prac Komisji wśród metodyków i nauczycieli historii oraz szereg szczegółowych kwestii związanych ze stosunkami polsko-żydowskimi i ukraińsko-żydowskimi w XIX i XX wieku.

Zarówno polscy, jak i ukraińscy uczestnicy dyskusji byli zgodni, że warunkiem adekwatnego przedstawienia historii obu państw jest możliwie szerokie i obiektywne przedstawienie miejsca, jakie zajmowali Żydzi w ich historii, szczególnie w XIX i XX. Jest niezwykle ważne, by autorzy podręczników obu krajów ukazywali odrębność i podmiotowość społeczności żydowskiej, która w niektórych momentach historycznych stawiana była w sytuacji konfliktu lojalności w stosunku do polskich i ukraińskich sąsiadów. Zwrócono też uwagę na potrzebę możliwie wszechstronnego przedstawienia

stosunku do losów społeczności żydowskiej i Zagłady w okresie drugiej wojny światowej Polaków i Ukraińców.

Ad 3

W czasie roboczego posiedzenia Komisji przeprowadzono dyskusję plenarną w czasie której:

- a) zapoznano się z wydawnictwem *Ukrains'ko-polske spiwrobytnyctwo u hałuzi istoricnoji Oswity* (Ukraińsko-polska współpraca w dziedzinie edukacji historycznej), wyd. Heneza, Kyjiw 2013. Strona polska z uznaniem przyjęła inicjatywę ukraińską, która przyczyni się do spopularyzowania dorobku Komisji i szerszego uwzględnienia jej zaleceń w podręcznikach oraz w praktyce szkolnej. Strona polska podejmie starania na rzecz przygotowania analogicznej publikacji w polskiej wersji językowej;
- b) stwierdzono, że w protokole z XV posiedzenia Komisji w Katowicach omyłkowo znalazł się fragment „Nieporozumieniem jest przypisywanie B. Pierackiemu odpowiedzialności za pacyfikację 1930 r. (s. 77). Nie miał z nią nic wspólnego” (s. 186). Postanowiono powyższy fragment w następnych wydaniach protokołu usunąć lub opatrzyć przypisem, że został on umieszczony omyłkowo;
- c) przeprowadzono dyskusję dotyczącą sposobu prezentacji w podręcznikach szkolnych Polski i Ukrainy stosunków polsko-ukraińskich w czasie drugiej wojny światowej ze szczególnym uwzględnieniem wydarzeń na Wołyniu i w Galicji Wschodniej. Przedstawiciele obu delegacji wskazali, że i w Polsce i na Ukrainie panuje znaczna rozbieżność w ocenie tych problemów, co sprawia, że nie sposób zdefiniować „polski” i „ukraiński” punkt widzenia. Niemożliwe jest też wypracowanie przez Komisję kompromisowej propozycji interpretacyjnej. Członkowie Komisji w pełni szanują prawo autorów w obu krajach do własnej interpretacji, pod warunkiem że będzie ona zgodna ze stanem wiedzy naukowej i poprawna metodologicznie. Jednocześnie postanowili zwrócić się z apelem o jak największą sumienność i poczucie odpowiedzialności w przygotowywaniu opisów wydarzeń i procesów budzących spory i kontrowersje, a także, w miarę możliwości, o prezentację różnych interpretacji. Ważną przesłanką dla autorów powinno być unikanie sformułowań, które mogłyby sprzyjać powstawaniu wśród uczniów wrogości, nienawiści lub pogardy w stosunku do innego narodu lub innej rasy.
- d) prof. Ołeksandr Udod poinformował o działaniach Ministerstwa Oświaty Ukrainy na rzecz porozumienia dotyczącego przygotowania przez Komisję materiałów pomocniczych dla nauczycieli historii w obu krajach.

Komisja uznała za możliwe podjęcie prac nad przygotowaniem wydania materiałów dydaktycznych poświęconych:

- a) analizie przebiegu i interpretacji procesów społeczno-politycznych zachodzących na Ukrainie między wybuchem powstania 1648 roku a pokojem 1686 roku;
- b) analizie historii stosunków polsko-ukraińskich w czasie drugiej wojny światowej oraz różnych interpretacji tych stosunków w literaturze naukowej;
- c) analizie polsko-ukraińskich stosunków gospodarczych w latach 1992-2013.

Dokonano analizy programu fakultatywnego przedmiotu „Historia Holokaustu” autorstwa dr. Ihora Szczupaka. Program uzyskał wysoką ocenę ze strony Komisji. Może stać się jedną z ważnych form realizacji postulatów sformułowanych w dyskusji nad miejscem Żydów w historii Polski i Ukrainy. Prof. O. Udod wskazał warunki, wypełnienie których pozwoli na zatwierdzenie programu przez Ministerstwo Oświaty Ukrainy. Prof. G. Motyka zaproponował szersze uwzględnienie kwestii kolaboracji z Niemcami w wybranych środowiskach okupowanych narodów europejskich. Wskazał jednocześnie, iż przekaz dotyczący losów Żydów w Polsce nie powinien ograniczać się do informacji o systemie obozów zagłady i powojennych pogromów, lecz uwzględniać także podstawowe dane o osobach (np. Irena Sendlerowa) i instytucjach (Rada Pomocy Żydom „Żegota”) niosących pomoc ludności żydowskiej. Prof. W. Mędrzecki zasugerował odwołanie się do indywidualnych losów uczestników Zagłady – sprawców, ofiar i świadków.

Ad 4

Strona ukraińska przedstawiła opinie dotyczące sześciu polskich podręczników do historii, jednego atlasu historycznego oraz trzech podręczników do geografii.

Dr Ihor Szczupak omówił podręcznik: Rafał Dolecki, Krzysztof Gutowski, Jędrzej Smoleński, *Historia. Po prostu. Zakres podstawowy. Szkoły ponadgimnazjalne*, Warszawa 2012.

Podręcznik jest dobrym przykładem współczesnej pedagogiki i psychologii, atrakcyjnego sposobu prezentacji materiału faktograficznego i doskonałego aparatu metodycznego. Struktura podręcznika jest wyraźna i logiczna. Tekst ogólny podaje się w formie bloków podstawowych pojęć i faktów, imiona, daty są podkreślane kolorem. Liczne mapy historyczne i schematy są czytelne dla uczniów, informacje właściwie wyselekcjonowane. Książka jest dobrym narzędziem formowania u czytelników pamięci historycznej przy ugruntowaniu ogólnoludzkich wartości demokratycznych oraz odrzuceniu totalitaryzmu w jego różnych formach (s. 105).

Uwagi szczegółowe:

1. Autorzy piszą w opisie walk o Lwów w 1918 roku „Największym wyzwaniem dla młodego państwa polskiego było wywalczenie sobie i utrzymanie wschodniej granicy. W walkach o nią Polacy musieli zbrojnie zmierzyć się z Ukraińcami, bolszewikami i Litwinami”. Zwraca uwagę logiczna sprzeczność łączenia w jedną grupę różnych pojęć – narodów i sił politycznych.

Poza tym w książce nie określono kryteriów uzasadniających ambicje terytorialne Polski. Autorzy piszą, że „w Galicji Wschodniej Polacy stanowili 30% ludności”. Nie biorą więc pod uwagę kryterium etnicznego. Jednocześnie w odniesieniu do spornego terytorium z Czechami stosują kryterium etniczne. Polacy przyznają sobie sprawo do posiadania własnego państwa odmawiając go większości ukraińskiej na Wołyniu i w Galicji Wschodniej.

2. Autorzy prezentują jednostronne spojrzenie na ukraińsko-polski konflikt na Wołyniu w okresie drugiej wojny światowej. Dla polskich autorów istotny jest jedynie los tylko polskiej narodowości na „kresach”. Znajduje to wyraz nawet w nazwie odpowiedniego podrozdziału „Los Polaków na kresach” (s. 216).

Zdaniem recenzenta:

- wszelkich złożonych procesów historycznych, tym bardziej konfliktów międzynarodowych i etnicznych, nie można opisywać bez szerszego kontekstu historycznego, ponieważ u czytelników może powstać błędne przekonanie o stałych cechach narodowych jak „okrucieństwo i podstępność”, które określają sposób postępowania w każdej sytuacji,
- tego typu konflikty należy, w miarę możliwości, pokazywać uwzględniając alternatywne podejścia, pokazując różne motywacje uczestników konfliktów,
- Nie można skupiać się na ofiarach jednej wspólnoty i z lekceważeniem odnosić się do zmarłych drugiej strony konfliktu. Może to sprzyjać w przyjęciu przez czytelników dopuszczalności zabójstw innych „nieprawidłowych”, a ostatecznie – prowadzić do kwestionowania wartości życia ludzkiego.

Uwzględnienie powyższych wskazań wydaje się szczególnie istotne przy omawianiu stosunków polsko-ukraińskich.

3. Naświetlanie w podręczniku losu Żydów Europy i Polski jest bardziej wyważone. Autorzy dużo miejsca poświęcają stanowisku Żydów w Polsce i ich życiu codziennemu, polityce antysemickiej reżimu nazistowskiego, tragedii

Holocaustu. Opisuując nazistowskie „ostateczne rozwiązanie kwestii żydowskiej” autorzy główną uwagę udzielają katowaniu Żydów w gettach, w obozach koncentracyjnych i masowej likwidacji w obozach śmierci. Zbyt mało miejsca poświęcają informacjom o masowych rozstrzelaniach Żydów na terytorium Ukrainy. Podano jedynie informację o mordzie w Babim Jarze (s. 173), tymczasem znaczna większość ofiar Holocaustu na Ukrainie zginęła od kul w masowych egzekucjach.

Recenzja podręcznika: Dariusz Stoła, *Historia. Wiek XX. Zakres podstawowy. Szkoły ponadgimnazjalne*, Warszawa 2012.

Podręcznik wyróżnia się wyraźną i ścisłą formą wykładu, podaniem ważnych historycznych pojęć i terminów, lakoniczną charakterystyką zjawisk i procesów historycznych, co pomaga przyswajaniu materiału szkolnego. Podręcznik zawiera liczne kartodiagramy, proponuje krótkie biograficzne notki działaczy historycznych. Książka zawiera bogatą oprawę ikonograficzną w tym plakaty polityczne, karykatury, które pokazują duch epoki. Nadzwyczaj cenne są rozbudowane podpisy towarzyszące ilustracjom, które organicznie wiążą ilustracje z głównym nurtem narracji.

Autor prezentuje ogólne uwagi dotyczące definiowania statusu mniejszości narodowych i etnicznych w Drugiej Rzeczypospolitej. Przedstawia ważne fakty z życia Ukraińców, Żydów, Białorusinów, Niemców i in. (s. 39). Natomiast nie zwraca uwagi na skomplikowanie stosunków ukraińsko-polskich w połowie XX stulecia. Nadzwyczaj lakoniczny styl wykładu czasem przeszkadza w rozumieniu historycznych wydarzeń, w tym „Akcji Wisła” (s. 147-148).

Odrębny paragraf podręcznika poświęcony został Holocaustowi, oporowi żydowskiemu w czasie drugiej wojny światowej oraz „Sprawiedliwym Wśród Narodów Świata”.

Podręcznik zasługuje na pozytywną ocenę, pomimo tego, że autor nie zawsze wyjaśnia przyczyny i złożoność wydarzeń i zjawisk, co może tworzyć wrażenie, że historia to przypadkowy zbiór różnych faktów.

Prof. Maksym Hon recenzował dwa podręczniki dla liceów: Ryszard Kulesza, Krzysztof Kowalewski, *Zrozumieć przeszłość. Starożytność, średniowiecze. Część 1*, Warszawa 2012 oraz M. Markowicz, O. Pytlińska, A. Wyroda, *Historia i społeczeństwo. Ojczysty Panteon i ojczyste spory*, Warszawa 2012. Napisane są tak, że minimalizują problemy narodowego i wyznaniowego różnicowania Polski. Stąd obecność w nich Ukraińców i Żydów jest minimalna.

W podręczniku „Zrozumieć przeszłość” podano jedynie krótkie informacje o Rusi Kijowskiej, przedstawiono historyczny portret księżnej Olgi i ilustrację pomnika króla Daniela, wspomniano o zajęciu terytorium Kijowa przez Mongołów. Te informacje podane zostały poprawnie.

Tematyka żydowska pojawia się na s. 320 (postać Ibrahima ibn Jakuba), jest kontynuowana w komentarzach przy ilustracji na s. 386 („Żydowscy bankierzy

udzielają pożyczki hiszpańskim kupcom”) oraz do ilustracji na s. 477 (dotyczy ich aktywnego udziału w handlu). W połączeniu z informacją o ich prześladowaniu w średniowieczu wszystkie wymienione kwestie mogą prowadzić do tworzenia u uczniów negatywnych stereotypów „obcych”.

W podręczniku „Historia i społeczeństwo. Ojczysty Panteon i ojczyste spory” skonstatowano, że endecy opowiadali się za polonizacją Ukraińców (s. 170), pokazano antyradziecki sojusz Piłsudskiego z Petlurą, ich wspólną wyprawę na Kijów (s. 191). Jednocześnie rewolucja narodowa pod kierownictwem Bohdana Chmielnickiego i powstanie Zachodnioukraińskiej Republiki Ludowej (s. 108, s. 191) tylko są wspomniane. Autorzy podręcznika pominieli tzw. mały traktat wersalski, co pośrednio wyraża ich stanowisko co do obrazu mniejszości w historii Polski.

W podręczniku nie ma wyjaśnienia terminu Holokaust. Jednocześnie jego autorzy umiejętnie przedstawiają tych, którzy pomagali Żydom w czasie ich genocydu. Na przykładzie postaci I. Sendlerowej wyjaśniają kategorię „Sprawiedliwych Wśród Narodów Świata”. Wskazano tzw. szmalcowników jako przejaw kolaboracji. W podręczniku „Historia i społeczeństwo” w sposób niejasny poruszono problem sprawców, nie wspomniano o powstaniu Żydów w getcie warszawskim.

Prof. S. Switlenko recenzował podręcznik: K. Maćkowski, *Ojczysty Panteon i ojczyste spory*, Warszawa 2013.

Podręcznik napisany jest na dobrym poziomie poznawczym i metodycznym. Daje właściwe wyobrażenia o ważnych wydarzeniach polskiej historii w ciągu wieków. Umieszczony w nim materiał ma pozytywny wpływ na kształtowanie patriotyzmu polskiego.

Podręcznik zawiera informacje na temat stosunków polsko-ukraińskich, jednak byłoby dobrze, gdyby historyczny obraz Ukrainy jako dobrego sąsiada i partnera został przedstawiony wyraźniej. W początkowym rozdziale warto by przedstawić Polskę wśród sąsiadów, w tym Rusi Kijowskiej jako państwa, którego centrum znajdowało się na terenach współczesnej Ukrainy. Opisując epokę średniowiecza, według opinii recenzenta, warto byłoby podkreślić koligacje dynastyczne Polski i Rusi.

Pokazując okres kozacki dobrze byłoby zaakcentować udział 40-tysięcznego kozackiego wojska hetmana P. Sahajdacznego złożonego z Zaporozców i rejestrowych Kozaków w bitwie chocimskiej w 1621 roku u boku króla polskiego przeciw stutysięcznej armii tureckiego sułtana, która skończyła się zwycięstwem sił polsko-ukraińskich.

W rozdziale poświęconym walce narodu polskiego o odrodzenie państwa w XIX wieku warto pokazać rolę Ukraińców w tym procesie, walkę u boku Polaków przeciw caratowi rosyjskiemu podczas powstania 1863 roku Andrija Potebni, Iwana Neczaja i in.

Przewodniczący delegacji ukraińskiej prof. S. Kulczycki zrecenzował atlas i podręcznik historii.

Atlas historyczny dla gimnazjów i liceów (Warszawa 2005) jest już w użyciu w procesie nauczania od kilku lat. Z poligraficznego punktu widzenia jest on bardzo udany i treściwy. Można poczynić uwagi odnośnie poszczególnych map.

Na s. 53 przedstawiono mapę, która pokazuje wojny Rzeczypospolitej w drugiej połowie XVII stulecia. W legendzie podane są tytuły:

- wojna domowa na Ukrainie,
- wojna z Moskwą,
- wojna z Turcją.

Chłopsko-kozacką wojnę pod kierownictwem hetmana B. Chmielnickiego trudno określić jako domową. Choć formalnie jest podstawa. Do zawarcia „Pokoju wieczystego” w 1686 roku, a dokładniej – do rozejmu andruszowskiego 1667 roku Ukraina znajdowała się w granicach Rzeczypospolitej, ale na Ukrainie toczyła się nie tylko wojna domowa, ale powstanie kozackie, połączone z wojną chłopską. Wskutek tego powstała struktura państwowa na kształt Wojska Zaporoskiego, które zawarło umowę o wspólnej wojskowej akcji z chanatem krymskim.

Pojęcie „wojna z Moskwą” ma charakter potoczny. Wielkie Księstwo Moskiewskie od kiedy stało się carstwem (za czasów Iwana IV), zaczęło nazywać się państwem rosyjskim.

Turecja powstała w 1922-1923 za czasów Kemala Atatürka. Do tego czasu istniało Imperium Osmańskie, które jest oznaczone na mapie.

Mapa „Wojna polsko-bolszewicka” na s. 77. Wojna była radziecko-polską, w której u boku Polski występowała armia UNR, a ze strony Radzieckiej Rosji – Armia Czerwona, w której połączone były siły zbrojne Rosji Radzieckiej i Ukrainy Radzieckiej. Nie jest poprawne stawianie na równym poziomie państwa polskiego z partią bolszewicką. W swoim charakterze wojna polsko-radziecka 1920 roku była międzynarodową, razem z innymi wojnami między regionami narodowymi byłego imperium. W Moskwie Polaków nazywali białopolakami, dlatego, że władcy radzieckie utożsamiali wojny międzynarodowe z wojną domową.

Mapa, „Ziemie polskie pod okupacją niemiecką 1939-1944” na s. 81. Informacja o zniszczeniu ludności polskiej przez ukraińskich nacjonalistów nie odpowiada tytułowi mapy. Spór AK i UPA warto zilustrować osobną mapą. Konflikt ukraińsko-polski wybuchł wcześniej niż niemiecka okupacja Polski i pozostał po niej, chociaż AK i UPA powstały w 1942-1943.

Podręcznik: Stanisław Roszak i Jarosław Kłaczek, *Poznaj przeszłość, XX wiek* (Warszawa 2013) zasługuje na wysoką ocenę pod względem treści, struktury, metodyki i poligrafii. Tym niemniej zawiera niepoprawne terminy, pomyłki oraz wątpliwą interpretację znanych faktów.

Na s. 36 spotykamy dziwne stwierdzenie: „do Sojuszu Radzieckiego weszły trzy republiki – Rosja, Ukraina i Białoruś”. O Zakaukaskiej Republice Federacyjnej autorzy zapomnieli, chociaż w akapicie poprzednim o niej wspomniano.

Na s. 37 znajduje się ułożony w sierpniu 1939 roku pakt o nieagresji. Naprawdę chodzi o umowę między Niemcami a ZRSR, do której dołączono tajny protokół o podziale stref wpływów (Pakt Ribbentrop-Mołotow).

Na s. 39 mamy niedużą wkładkę „Głód na Ukrainie”. Krótki opis zaczyna się od informacji o katastrofie nieurodzaju lat 1932-1933, wskutek którego rząd zwiększył kontyngenty zbożowe dla utrzymania na dotychczasowym poziomie eksportu zboża. Takie stwierdzenie jest błędne, gdyż rok 1932 był urodzajny (podobnie jak lata 1930 i 1931), wielkość dostaw zbożowych w planie 1932 r. trzykrotnie zmniejszono, przy czym już pierwszy wariant planu przewidywał niższe dostawy niż te, jakie faktycznie zebrano podczas realizacji planu 1931 roku, a eksport zboża został wówczas zmniejszony w stosunku do lat 1930 i 1931.

Głód w Związku Radzieckim został wywołany przez politykę ekonomiczną Kremla, która polegała na niszczącej polityce konfiskat zboża, podobnej do tej, jaką prowadził W. Lenin w latach 1919-1920. J. Stalin sądził, że pełna kolektywizacja lat 1930-1932 nie zmniejszy powierzchni zasiewów oraz produkcji rolnej i dlatego polityka konfiskaty produkcji kołchozowej nie spotka się z protestem. Jednak okazało się, że chłopci przestali sumiennie pracować w kołchozie, wskutek czego straty urodzaju wzrastały katastrofalnie, a państwo zabierało cały plon, skazując wiejskie miejscowości na głód. Pomimo tej polityki w państwie nie wystarczało zboża na zmniejszający się eksport. Zabrakło zboża także dla mieszkańców miast, wskutek czego i tam wybuchł głód. Tak wyglądał głód ogólnozwiązkowy. W styczniu 1933 roku Stalin zrezygnował z polityki konfiskaty (podobnie jak Lenin w marcu 1921 r.), po czym sytuacja ekonomiczna znormalizowała się.

Wielki Głód na Ukrainie, na Północnym Kaukazie i Dolnym Powołżu miał inne przyczyny: politykę rządową, której sens polegał na:

- a) konfiskacie zboża, jak również wszelkich innych produktów;
- b) blokadzie ukaranych głodem regionów;
- c) blokadzie informacyjnej;
- d) dostarczaniu pomocy w produktach i ziarnie, ale tylko przez kilka tygodni po konfiskatach, z myślą o zabezpieczeniu urodzaju 1933 roku.

Konfiskata produktów była realizowana pod pozorem wykonywania dostaw zbożowych. W ten sposób ogólnozwiązkowy głód przechodził w Hołodomor (Wielki Głód) z 15-krotnie większą umieralnością w ukaranych regionach. Stalinowska akcja represyjna była tak dobrze zaplanowana, że do dziś trwa dyskusja odnośnie tego, co właściwie stało się w regionach dotkniętą polityką konfiskat.

Stalin oczywiście nigdy nie wyjaśniał dlaczego jednocześnie z rezygnacją z polityki konfiskat, uciekł się do akcji represyjnej, która kosztowała życie 7 mln radzieckich obywateli (3,5 mln – w Ukrainie). Analiza sytuacji prowadzi do wniosku, że „druzgocące uderzenie” (słowa własne Stalina) było prewencyjne i

miało na celu nie dopuszczenie do wybuchu społecznego, podobnego do tego, do jakiego doszło na Ukrainie w 1930 roku.

Na stronie 93 stwierdzono:

- a) w latach 20-30-tych wszystkie narody Rzeczypospolitej korzystały z szerokich swobód obywatelskich;
- b) Ukraińcy charakteryzowali się silnym poczuciem narodowej odrębności;
- c) stąd wniosek: wśród Ukraińców wzrastały nacjonalistyczne nastroje i dlatego powstała OUN.

Powyższe stwierdzenia zdają się wskazywać na to, że tarcia narodowościowe, które doprowadziły do powstania prawicowego ekstremistycznego nurtu w ukraińskim ruchu narodowym były wywołane wyłącznie poczuciem etnicznej odrębności. Czy to dobrze, czy źle? Co złego w tym, że Ukraińcy chcieli pozostać Ukraińcami?

Na stronach 132, 150, 180, 191 umieszczono tekst związany z wydarzeniami września 1939 roku. Informacje podano w dwóch rozdziałach poświęconych historii powszechnej i historii ojczystej. Tym niemniej nie wyjaśniono dlaczego zgodnie z paktem z 23 sierpnia granica między strefami wpływów Niemiec i ZSRR znajduje się na Wiśle, a zgodnie z układem z 28 września 1939 roku Stalin zajął tylko zachodnią Ukrainę i zachodnią Białoruś (choć wynegocjował jeszcze od Hitlera Litwę, w czasie kiedy on walczył już nie z Polską a z Wielką Brytanią i Francją). Między 23 sierpnia a 28 września miało miejsce wydarzenie, które wszystko wyjaśnia: przystąpienie do wojny państw-gwarantów niepodległości Polski. Fakty świadczą o tym, że uzasadnienie przystąpienia ZSRR do niemiecko-polskiej wojny zaczęło się pojawiać już od 5-6 września. Na tydzień przed wtargnięciem nowa ideologia „wyzwoleńczego marszu” zaczęła być propagowana przez sowieckie środki masowego przekazu. Sojusznicy Polski, jak też rząd polski wszystko rozumieli, ale nie chcieli uznać (i nie pragnęli tego) Stalina jako sojusznika Hitlera.

Na znajdującej się na stronie 189 mapie umieszczono „tak zwane” Zachodnią Ukrainę i Zachodnią Białoruś. W przeciwieństwie do tego, na znajdującej się na stronie 195 mapie, gdzie przedstawiono utworzone przez nazistów administracyjne okręgi: Reichskomisariaty „Wschód” i „Ukraina”, Generalne Gubernatorstwo, nie znajdują się określenia „tak zwane”.

Na stronie 229 umieszczono krótki podrozdział „Nowe granice Polski”. Nie ma tam odpowiedzi na pytanie, dlaczego W. Churchill zdecydował się na przesunięcia granic Niemiec, Polski i Związku Radzieckiego (wbrew postanowieniom Karty Atlantycznej). Stwierdzono, że polski rząd emigracyjny nie zgadzał się z tymi nowymi granicami, ale nie wyjaśnia się dlaczego. A rzecz w tym, że rząd w Londynie nie chciał włączenia w granice swojego państwa ziem, na których mieszkało 10 mln Niemców. Nie mógł on zrozumieć, że można deportować tak dużą liczbę ludności, jak zrobił to Stalin.

Na stronie 199 znajduje się wkładka „Konflikt na Wołyniu”. W nim podane są mało konkretne dane (trudno powiedzieć – zawyżone/zaniżone) dotyczące liczby Polaków, którzy zginęli z rąk ukraińskich nacjonalistów, albo zostali zmuszeni do porzucenia swoich domów. Podawane w podręczniku liczby, ustalone 60 lat po tragicznych wydarzeniach, nie mogą być aż tak mało precyzyjne, zarówno te dotyczące Polaków, jak też i Ukraińców.

Na znajdującej się na stronie 231 wkładce przedstawiono krótko, ale obiektywnie „Operację Wisła”. Ten sposób podania informacji może być wzorem dla innych podręczników.

Prof. Lubow Zelenska recenzowała trzy podręczniki z geografii dla liceów i gimnazjów:

1. Roman Malarz, Marek Więckowski, *Oblicza geografii 1. Podręcznik dla liceum ogólnokształcącego i technikum*, Warszawa 2012.

Recenzent podkreślił walory podręcznika, a mianowicie obecność:

- wsparcia elektronicznego, czyli CD-ROM,
- materiałów kontroli wiedzy, różnorodność form tekstów, w tym z wykorzystaniem map, zdjęć, schematów, itd.,
- słownika terminów na końcu podręcznika.

Podręcznik zawiera pewne nieścisłości. Na s. 265, w rozdziale „Typy wybrzeży”, brak poprawnego wyjaśnienia generalizacji przyczyn powstawania limanów, kos, wysp i punktów zaludnienia.

Na s. 283, na mapie „Rozmieszczenie gleb świata” zostały nieprawidłowo pokazane granice występowania czarnoziemów, a mianowicie zachodnia granica czarnoziemów w Eurazji powinna być przedłużona na obszar Węgier, a wschodnia granica i wschodni zasięg czarnoziemów jest zbyt duży. Mapa podaje nieobiektywną informację o rozpowszechnianiu gleb górskich.

1. Tomasz Rachwał, *Oblicza geografii 2. Podręcznik dla liceum ogólnokształcącego i technikum*, Warszawa 2012.

Pozytywnym faktem jest historyczno-geograficzne podejście do wyjaśnienia etapów industrializacji (s. 300).

Podaje się społeczno-geograficzną ocenę współczesnego stanu sfery usług, a szczególnie usług bankowych (s. 246-247), rozwoju telekomunikacji, poczty kurierskiej i połączeń komórkowych (s. 230-231). Jednocześnie wskazano następujące braki:

- na s. 65 mapa regionów kulturowych, wyróżnienie w których nie zastosowano jednoznacznego kryterium, ponieważ są regiony, które odpowiadają cechom geograficznym (zachodnie), inne – religijnym (islamskie), a jeszcze inne etnicznym.
- na s. 154 mapa lesistości nie oddaje rzeczywistego obrazu zjawiska. Do jednej grupy lesistości zakwalifikowano Ukrainę, Związek Australijski, Mongolię,

Kazachstan, Algier. Na s. 180 na mapie surowców mineralnych na obszarze Ukrainy ukazano jedynie złoża rudy żelaza i tylko jedną miejscowość - Nikopol (miasto powiązane jest z wydobyciem rud manganu).

- na s. 206 na mapie poświęconej współczesnym technologiom Ukrainę zakwalifikowano (zgodnie z legendą mapy) na jednym poziomie z Wenezuelą i Nigerią.

3. Jadwiga Kop, Maria Kucharska, Elżbieta Szkułat, *Tylko geografia. Podręcznik dla liceum ogólnokształcącego i technikum*, Warszawa 2012.

Podręcznik zawiera dużo map, schematów, zdjęć, które pomagają sformułować obiektywny obraz świata, ale na mapie pokazującej migracje nie ma informacji o migracjach z Ukrainy. Byłoby to widoczne, gdyby zastosowano w metodzie wektorowej jej charakterystykę ilościową (s. 16).

- na s. 125, na mapie „Głód na świecie”, nieprawidłowo określono obszary z różnymi rozmiarami zjawiska głodu.

- na s. 156 podręcznika umieszczono mapę i opisową informację o ośrodkach przemysłowych wysokich technologii. Ukraina i Rosja – państwa z bogatym przemysłem raketowo-kosmicznym zakwalifikowano do takich krajów jak Mongolia, Chile i in.

Uwagi strony polskiej rozpoczął prof. W. Mędrzecki, który omówił program do historii powszechnej i Ukrainy dla klas 5-9, zatwierdzony przez Ministerstwo Oświaty Ukrainy w 2012 roku i realizowany obecnie we wszystkich szkołach kraju. Na bardzo wysoką ocenę zasługuje zrównoważenie zakresu i rozkładu treści programowych między historię powszechną i narodową. Udało się dobrze skoordynować nauczanie tych dwóch przedmiotów zarówno pod względem chronologicznym, jak również merytorycznym. Na uznanie zasługuje rezygnacja ze sporządzania szczegółowego wykazu treści programowych na rzecz wskazania wymagających opisanie szczególnie istotnych zjawisk i procesów historycznych oraz zaleceń odnośnie zakresu wiedzy i umiejętności historycznych, jakie powinien zdobyć uczeń w trakcie realizacji programu.

Prof. Andrzej Jankowski dokonał analizy programu nauczania geografii dla klas 5-9. Program odpowiada holistycznemu pojmowaniu zjawisk i procesów geograficznych oraz kompleksowemu spojrzeniu na społeczną i ekonomiczną geografie świata.

Dr Karol Sanojca analizował dwa podręczniki historii dla 10 klasy. W związku z tym, że są to wersje tego samego podręcznika (pierwszy wydany w 2011 roku, a drugi w 2012) uwagi odnoszą się do obydwu książek. Wersja recenzowana obejmuje szerszy zakres materiału (do roku 1939 – wydanie

wcześniejsze do 1922 r.). Podręcznik Ołena Pometun i Nestor Hupan, *Istorija Ukrajiny. Pidrucnyk dla 10 klasu* (Historia Ukrainy. Podręcznik dla klasy 10) (Wyd. Oswita). Informacje dotyczące stosunków polsko-ukraińskich zawarte są w części poświęconej wojnie polsko-ukraińskiej 1918/1919, wojnie polsko-radzieckiej oraz w opisie ziem ukraińskich w Drugiej Rzeczypospolitej. Zastrzeżenia budzi zarówno dobór faktów, jak też pejoratywny charakter narracji autorskiej. Zajęcie przez wojska polskie w 1919 roku obszarów, na których istniała ZURL określono jako „okupacja przez Polskę”. Genezę konfliktu między Polską a bolszewicką Rosją błędnie ukazano jako efekt realizacji projektu Polski „od morza do morza”. W publikacji okres dwudziestolecia międzywojennego eksponowany jest obraz planowej kolonizacji ukraińskich ziem. Opis pacyfikacji z roku 1930, Berezy Kartuskiej (fragm. źródłowy) oraz prowadzenie „antyukraińskiej polityki przez władze polskie” pogłębia wrażenie wrogości obu nacji. Brakuje ukazania przykładów współpracy lub pokojowego współistnienia.

Równocześnie recenzent podkreślił wysoki poziom i nowoczesność obudowy dydaktycznej podręcznika.

Dr Piotr Kroll omówił dwa podręczniki dla klasy 5: Witalij Własow, *Istorija Ukrajiny (wstup do istorii)* (*Historia Ukrainy. Wstęp do historii*) oraz Ołena Pometun, Iryna Kostjuk, Julija Malijenko *Istorija Ukrajini (wstup do istorii)* (*Historia Ukrainy (wstęp do historii)*) - wydawnictwo Heneza (wyd. 2013 rok). Recenzent podkreślił wysoki poziom i nowoczesność obudowy dydaktycznej podręcznika. Zwrócił uwagę, że informacji z zakresu historii Polski jest bardzo mało, co należy wiązać z charakterem programu nauczania historii w 5 klasie, który kładzie nacisk na propedeutykę nauczania historii, a nie na pełny jej kurs w układzie chronologicznym.

Po raz pierwszy Polska pojawia się w obu podręcznikach przy omawianiu Kozaczyzny i powstania państwa kozackiego w XVII wieku. W prezentacji problematyki polskiej dominują elementy negatywne. Państwo polskie przedstawiane jest jako instytucja prowadząca świadomą politykę ucisku w sferze życia religijnego, sądownictwa, oświaty i języka, wymierzoną przeciwko całej ludności ukraińskiej. Zdaniem recenzenta jest to zbyt kategoryczne stwierdzenie, które nie znajduje uzasadnienia w faktach. Zaproponował rezygnację z fragmentu dotyczącego ucisku w sferach sądowniczej, oświatowej oraz językowej ze strony polskiej i zastąpienie go zwrotem o ucisku ekonomicznym chłopów i mieszczan ze strony szlachty i magnatów, tak polskich, jak też ukraińskich (ruskich).

Zauważył też, że w podręczniku W. Własowa brakuje informacji przy dacie o wybuchu II wojny światowej o tym, że zapoczątkowała ją agresja niemiecka na Polskę. W drugim z recenzowanych podręczników Polacy nie zostali wymienieni jako jedna z grup narodowych, które dotknął terror

niemiecki po zajęciu przez okupanta terenów Ukrainy w tym ziem przedwojennej Polski, które w 1939 roku weszły do ZSRR.

Strona ukraińska przedstawiła do oceny pięć podręczników z geografii: T. Korszewniuk, W. Basztowyj, pod ogólną redakcją O. Jaroszenko, *Pryrodoznawstwo 5* (Przyrodoznawstwo 5), Kyjiw 2013; O. Jaroszenko, W. Bojko, *Pryrodoznawstwo 5* (Przyrodoznawstwo 5), Kyjiw 2013; J. Gileckyj, *Fizyczna geografia Ukrainy 8* (Fizyczna geografia Ukrainy 8), Ternopil 2010; J. Gileckyj, *Geografia ekonomiczna i socjalna geografia Ukrainy* (Geografia gospodarcza i społeczna Ukrainy. 9), Ternopil 2009; W. Pestuszko, H. Uwarowa, *Geografia 10* (Geografia 10), Kyjiw 2010.

Dwa pierwsze podręczniki z przyrodoznawstwa opracowane według nowych zaleceń programowych pod względem zawartych treści geograficznych nieznacznie różnią się między sobą, ale wzajemnie się uzupełniają. W obu podręcznikach poruszone zostały zagadnienia współczesnych zmian ekologicznych środowiska przyrodniczego i podejmowane działania z zakresu ochrony przyrody.

Kolejne dwa podręczniki dotyczą geografii Ukrainy nauczanej według starych zasad programowych. Zawierają wszystkie elementy fizycznej i społeczno-ekonomicznej charakterystyki Ukrainy. Pozytywną ich cechą są sformułowane zalecenia wykonania zadań sprawdzających opanowanie wiedzy oraz podanie specjalistycznej literatury. Dostrzeżono w nich pewne uchybienia terminologiczne oraz wskazano na konieczność poprawy materiału kartograficznego.

Podręcznik dla klasy 10 dotyczy geografii społeczno-ekonomicznej świata w ujęciu problemowym oraz regionalnym. Polskę scharakteryzowano wspólnie ze Słowacją w sposób encyklopedyczny. Pewne zastrzeżenia budzi podział regionalny Europy i Ameryki oraz aktualność danych statystycznych. Ogólnie treść podręczników odpowiada wymogom programowym, przybliży uczniom współczesne problemy ekonomiczne i społeczne świata oraz Ukrainy, natomiast strona edytorska ilustracji nadal nie spełnia waloru pogładowości. Brak jej wyrazistości, co powoduje, że nie sprzyja rozwijaniu wyobraźni ucznia.

Ad 5

XVII posiedzenie Komisji odbędzie się w dniach 22-26 września 2014 r. w Poznaniu. Ustalono, że tematyka publicznej części posiedzenia będzie obejmować w części historycznej problem powstawania i ewolucji państw w Europie Środkowej i Wschodniej, ze szczególnym uwzględnieniem Polski

i Rusi od X do końca XIV wieku, a w części geograficznej zagadnienia ekologii i zrównoważonego rozwoju. Obie strony przygotowują referaty naukowe poświęcone tym zagadnieniom.

W imieniu strony ukraińskiej

prof. Stanisław Kulczycki

W imieniu strony polskiej

prof. Włodzimierz Mędrzecki

Dniepropietrowsk, 26 września 2013 r.